

**ГЕТЬМАН
ПАВЛО ПОЛУБОТОК**

**ГЕТЬМАН
ПАВЛО ПОЛУБОТОК**

ДОНЕЦЬК – 2009

ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК

ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК / Упорядник Огнева
Людмила. – Донецьк, 2009. – 24 с.

Чернігівський полковник і наказний гетьман Лівобережної України Павло Полуботок (1660-1724) належав до числа тих діячів України, навколо імені котрих ламалися списи.

Петро I не довіряв Полуботкові. Зрештою, непокірного гетьмана, що прагнув відновити для України забрані царатом права автономії, кинули до імператорської катівні у Санкт-Петербурзі. Його незламна, лицарська поведінка в казематі зробили з мученика народного улюбленця. Недаремно ж колись по українських хатах зображення крамольного гетьмана та аркушики з приписуваною йому антицарською промовою виставляли на покутті поруч з іконами: "Вступаючись за Отчизну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми, і для мене краще найгіршою смертю вмерти, як дивитися на пошесну гибель моїх земляків".

© Огнева Л.Р.,
упорядкування, оригінал-
макет, 2009

Слово до читача

Живемо у радісному та водночас тривожному часі і не завжди знаходимося у гармонії з високою Любов'ю. Частіше відсуваємо її, не усвідомлюючи, що саме тоді дозволяємо байдужості заповнити наше життя. Чи є щось страшніше за неї? Чи є щось підступніше?

Нема!

А вона намагається заволодіти нами. І коли торкнеться, то починаєш тліти та згасати.

Не допусти того, Господи, не допусти.

Ця збірка – пам'ятник тим, хто не тлів, а горів вогнем всесильної Святої Любові, бо не допустив у своє серце байдужості.

Сенс їхнього життя – воля рідної землі, в ім'я якої вони боролися і жили.

І хай долі моїх не видуманих героїв допоможуть наблизити зоряний час України.

Коваленко Олександр.
Павло Полуботок

Чернігівський полковник і наказний гетьман Павло Полуботок (1660-1724) належав до числа тих діячів України, навколо імені котрих ламалися списи. Суперечлива особистість Павла Полуботка була породженням неспокійної доби, своєрідність якої, на думку Дмитра Чижевського, полягала у "потребі руху, зміни, мандрівки, трагічного напруження та катастрофи, пристрасі до сміливих комбінацій, до авантюри". Бурі потрясли й моральний світ тієї доби. Ментальність і психологія людини, як ніколи, були сповнені різючих контрастів. Так чи інакше, ця духовна атмосфера впливала на людські характери, звички, вчинки...

Він народився в Чернігові у заможній козацькій родині 1660 року. Коріння родоводу Павла Полуботка губиться у сивій давнині. На початку XVII століття, після прилучення Сіверщини до Речі Посполитої, його прадід Ярема Полуботок мешкав у Чернігові. Правдоподібно, саме він заснував на березі річки Стрижень село, що дістало назву Полуботки й існує дотепер. Відомостей про діда Павла Полуботка – Артемія майже не збереглося, натомість батько – Леонтій Артемович залишив помітний слід в історії. За гетьманів Івана Брюховецького, Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича він зробив неабияку кар'єру в лівобережному козацькому війську: писар Чернігівського полку, чернігівський сотник, генеральний бунчужний, генеральний осавул і, нарешті, переяславський полковник. Наполегливо дбав Леонтій Полуботок і про власний добробут, поволі зосереджував у своїх руках маєтності "з ґрунтами лісовими и пахатними, з озерами и з людьми осілими" на території Чернігівського і Переяславського полків.

1680 року Павло Полуботок одружився на Єфимії Самойловичевій – племінниці гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича. Цей шлюб зміцнив становище

Павло Полуботок

*Євфимія Полуботок
(уроджена Самойлович) -
перша дружина П.Полуботка*

*Ганна Полуботок
(уроджена Лазаревич)-
друга дружина П.Полуботка*

родини Полуботків, але не гарантував спокійного життя. Навпаки, ця обставина зіграла фатальну роль, коли булаву перебрав до своїх рук Іван Мазепа. Батько й син Полуботки належали до старшинського угруповання, опозиційно налаштованого до новообраного гетьмана. У 1692 р. їх було взято під варту, причому, за словами Івана Мазепа, Павло Полуботок вкупі з іншими заколотниками "искал головы нашей и зла всей старшине и возмущения народа". На щастя, гетьманська "ураза" виявилася нетривалою, і в листопаді 1693 року Іван Мазепа оголосив, що "оного пана Леонтія Полуботка до своей мы ласки рейментарской знову прийняли", і повернув йому сконфісковані маєтки.

За таких сумних і доволі сумнівних обставин Павло Полуботок уперше з'явився на політичній арені. Участь в опозиції супроти гетьмана Івана Мазепа, що була виявом не стільки ідейних, скільки корпоративних змагань у середовищі козацької старшини, загартувала характер Павла Полуботка, збагатила його досвідом політичної боротьби. Уражене самолюбство не найкращий порадник, але Павло Полуботок, людина, за свідченням сучасників, розумна, вперта і скритна, таки зумів звестися на ноги і у квітні 1705 року обійняв уряд чернігівського полковника.

Україна переживала тоді дуже складний історичний момент. Її було втягнуто у Північну війну, яку російський цар Петро I розпочав проти шведського короля Карла XII у 1700 році. Невдоволення соціально-політичної еліти Гетьманщини посиленням російської експансії спонукало Івана Мазепу до перегляду його стратегії. Гетьман встановив зв'язки із Станіславом Лещинським та Карлом XII і почав формувати старшинську антимосковську партію, добираючи у своє оточення людей національно свідомих і патріотично налаштованих.

Війна поволі наближалася до кордонів Гетьманщини. Восени 1708 року Карл XII несподівано повернув з-під Смоленська на південь і невдовзі опинився у межах Стародубського полку. Наприкінці жовтня гетьман

відкрито перейшов на бік шведів і фактично підняв повстання проти російського панування в Україні. Переважна більшість генеральної старшини і полковників, принаймні у цю критичну мить, підтримала Івана Мазепу. Свій вибір мусив зробити і Павло Полуботок. Чи то він блискавично зорієнтувався у непевній ситуації й відчув приреченість цієї акції, чи то далися взнаки гіркі спомини про заподіяні колись гетьманом особисті кривди, але їхні шляхи рішуче розминулися.

Відтак Павло Полуботок опинився серед не багатьох козацьких полковників, котрі прибули до Глухова на військову раду, терміново скликану на вимогу Петра I в листопаді 1708 року. Претендентів на булаву було обмаль, і Павло Полуботок мав підстави розраховувати на першість, але цар Петро I висловився проти кандидатури Павла Полуботка: "Этот очень хитер, он может Мазепе уравнился." Це й вирішило справу. Гетьманом було проголошено стародубського полковника Івана Скоропадського, а Павло Полуботок одержав досить щедру "компенсацію" у вигляді численних маєтностей.

За підрахунками істориків, Павлу Полуботку належало близько 3200 селянських дворів, а його володіння розлягалися на терені насамперед Чернігівського, а також Лубенського, Гадяцького, Ніжинського полків Гетьманщини, Сумського і Ахтирського полків Слобідської України.

Численні маєтки Павла Полуботка давали неабиякі прибутки, причому панщина траплялася в них лише зрідка, натомість головну повинність становила так звана "осінщина" – земельна рента, яку стягували з "підданих" грошима і натурою. Розмір "осінщини" варіювався в залежності від майнового стану. Очолював кожний більш-менш значний маєток окремих староста, який за допомогою вибраних селянами в'їтів збирав "осінщину", організовував роботу млинів та гуралень, контролював діяльність шинкарів.

Олександр Лазаревський запровадив у науковий обіг документи села Оболоння, які дозволяють відтворити доволі раціональний механізм функціонування господарства чернігівського полковника.

Водночас Полуботок споруджував у своїх володіннях гуту, на яких виготовлялося скло та вироби з нього, і залізоробні підприємства – рудні, поташні буди і селітряні варниці, залюбки займався комерцією. Зокрема, він контролював і навіть намагався зосередити у своїх руках торгівлю зерном, горілкою й тютюном у межах Чернігівського полку, іноді здійснював масштабні торговельні операції за участю польських купців.

На просторах Лівобережної та Слобідської України де-не-де були розкидані Полуботкові садиби з "хоромами" – у Гадячі, Любечі, Лебедині, Михайлівці, Коровинцях, Грунках, Буймирі (або Буюмері), Оболонні, Орлівці, Савинках, Довжику, Боровичах. Втім, головна резиденція Павла Полуботка знаходилась у Чернігові.

У самісінькому центрі міста, в межах стародавнього дитинця йому належала двоповерхова кам'яниця (згодом у ній було розміщено магістрат), але мешкав Павло Полуботок разом з родиною на затишній і мальовничій околиці Чернігова – Застриженні.

Упорядкований 1724 року опис містить досить докладні відомості про садибу, яка, крім того, схематично зображена на "Абрисі Чернігівському" – плані міста початку XVIII ст.

Один з найбагатших можновладців старої України, Полуботок облаштувався тут, як-то кажуть, на широку ногу, й завів у себе "двір" на гатунок гетьманського.

Сучасник засвідчив, що "у бывшего полковника черниговского Павла Полуботка многие малороссийских и польских шляхтичей дети придворно служивали, с которых он, Павел Полуботок, иных сотниками, а иных значковыми полку Черниговского товарищами производил".

Свою чергою йшло і приватне життя Павла Полуботка. Близько 1705 року постриглася у черниці його мати Ївга Іванівна (у дівоцтві Костомахівна). У лютому 1717 року померла і була похована у чернігівському Спасо-Преображенському соборі перша дружина полковника Євфимія Самойловичева, мати п'ятох дітей Павла Полуботка – Андрія, Якова, Олени, Ганни - старшої та Ганни - молодшої. У листопаді 1718 року Павло Полуботок одружився вдруге на Ганні Лазаревичевій, удові військового товариша Романа Жураківського.

Час минав, полишили батьківський дім, повиходили заміж доньки. Одну з них, Олену, Павло Полуботок видав за племінника владної гетьманші Анастасії Скоропадської – Якова Маркевича, який згодом посів уряд генерального підскарбія. Ганна – старша побралася з бунчуковим товаришем Григорієм Жоравкою і замешкала у Новгороді-Сіверському, Ганна – молодша – з седнівським сотником Петром Войцеховичем.

Маємо достатньо підстав вважати, що Павло Полуботок жив досить напруженим інтелектуальним, духовним життям. Як і личило представникові вищої верстви українського суспільства, освіту він здобув у Києво-Могилянській колегії. На початку минулого століття.

Дмитро Міллер виявив рукописний збірник, упорядкований Полуботком – спудеєм. Він містив, зокрема, прослухані ним у 1679 -1681 роках курси граматики, синтаксеми і поетики. Відтоді Павло Полуботок, напевне, заприятелював з книгами.

У чернігівському будинку полковника в окремій скрині переховувалась його, як на той час, чимала бібліотека - "печатних книг всяких, латинских и польских, 54, в том числе Евангелий два, непокрыты, а в них листы золоченые". Деякі книги з фамільної книгозбірні Полуботків були згадані у реєстрі майна, яке 1734 року прибрав до рук чернігівський єпископ Іродіон

Жураківський: "Два Бароніуши рускіе, Житія Святих Отец дві, Гербор великий, Описание порядка державнаго, Часослов московскій, Меч духовний, Псалтирь велика под червоною оправою, Требник великий, Книга польская подгатином оправленная, Тріодь постная, Спекулом Саксонум, Синоніма велика, Кнапіуш великий, Панагирик польскій, Философія панская, Книги для записок четьре, Калепин великий, Літопись писаній Св. Димитрія Ростовскаго, Книга для запису, Книга записки руки покойнаго пана, Книга Мир с Богом, Книга аптечная писана уставом, Другая философія писанная, Реторика покойнаго пана, Регламент, Книжка латинская оправленная білою оправою, Ілот-ропіон, Параклис в червоной оправі, Псалтирь паничева зелена чверткова, Акафист жолтый, Часослов старый".

Як бачимо, з-поміж перелічених вище фоліантів наявні книги з різних галузей знань, а також твори українських письменників-сучасників Павла Полуботка – Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Дмитра Туптала (Ростовського), Іоанна Максимовича.

Роздуми над гіркою долею Батьківщини, напевне, спонукали Павла Полуботка заглибитись у минувшину. У всякому разі він упорядкував стислу – на кшталт "вельми куцих й короткослівних реестриків", про які згадував Самійло Величко – хроніку з історії України, що охоплювала події 1452-1715 років.

Зміст хроніки традиційний для історіографічних пам'яток тієї доби. Головну увагу в ній приділено військово-політичній історії України, почасти Росії та Польщі, змінам у складі вищої церковної ієрархії, аномальним природним явищам і стихійним лихам. Близько 1716 року Павло Полуботок передав рукопис хроніки своєму зятеві Якову Маркевичу, який доповнив її деякими відомостями, а потім і сам почав фіксувати події політичного та приватного життя.

Відтак хроніка Павла Полуботка започаткувала

унікальний "Щоденник" Якова Маркевича, котрий він вів упродовж 1717 - 1767 років.

"Не можна забувати,- наголошували Вадим Модзалевський і Петро Савицький, - що ... думка про Бога ніколи не залишала українця тих часів. Релігійне почуття людей того часу було щирим, глибоким і сильним. На зразок своїх земних стосунків людина будувала своє ставлення до Бога. Гріхи свої вона прагнула спокутувати зовнішньою побожністю і матеріальними пожертвами. У документах трапляються згадки про чималі пожертви Павла Полуботка та інших членів його родини на користь церкви. Так, коштом чернігівського полковника у слободі Радуль, де з його дозволу оселилися російські селяни-розкольники, було споруджено храм, який, на жаль, не зберігся.

З родиною Полуботків була безпосередньо пов'язана одна з найбільш шанованих на Лівобережній Україні на зламі XVII - XVIII століть чудодійних ікон Божої Матері. Вона явилася вірним 1687 року в церкві села Рудні (Редьківки), яке перебувало у власності Полуботків. Невдовзі за нез'ясованих причин тамтешній священик переніс ікону до Києво-Печерської Лаври. Але київські ченці скаржились, що на новому місці ікона значною мірою втратила свої чудодійні властивості... її цілюща сила, однак, перейшла до ікони Божої Матері, яка зберігалася у церкві села Мохнатина і являла собою точну копію Руденської. Полуботки виказували до неї неабияку повагу, що засвідчував, зокрема, рукопис "Чуда Пресвятої Богородицы Мохнатинской, деючиися от образа ея Чудовного". І знову з жалем доводиться констатувати, що і цей рукопис, і самі ікони Божої Матері з Рудні (Редьківки) та Мохнатина були втрачені, а їхні сліди загубилися у вирі революції.

Загалом здається, що Павло Полуботок ставився до ікон з надзвичайним пієтетом – інакше важко пояснити наявність понад 100 (!) їх у чернігівському маєтку

полковника. З іншого боку, відомі щонайменше дві ікони Покрови Богородиці – з Новгорода-Сіверського та Сулимівки, на яких, на думку фахівців, зображено вкупі з іншими особами Павла Полуботка.

Особливою прихильністю Полуботків користувалася Вознесенська церква в Чернігові, розташована поблизу їхньої садиби на Застриженні. Як занотував чернігівський архієпископ і відомий історик Філарет Гумілевський, "звичайно гадають", що цей храм спорудив Павло Полуботок, однак насправді він був скоріше "ревним благодійником", аніж фундатором старовинної Вознесенської церкви. Тим не менше, насподі іконостасу було зображено герб Полуботків, а у церковній ризниці зберігалися срібні чаші, потири та богослужбові книги у коштовних окладах, подаровані Павлом Полуботком та його нащадками. Вже у 1753 році Вознесенська церква істотно підупала і "за давностию времени стала входить в землю, стены слегли, над царскими вратами брус прилег, местами окна, посадка й кровля попортились". Ще через 30 років на цьому ж місці "от общаго вkladу" постав новий дерев'яний храм. Проте він також не витримав випробування часом, і в середині XIX століття Застриження прикрасила мурована церква Вознесіння. У повоєнні роки вона постала на заваді "урбаністичним" змаганням місцевої влади і наказала довго жити. У Чернігівському історичному музеї експонується дзвін, свого часу коштом Павла Полуботка відлитий для Вознесенської церкви і дивом врятований від погромників-утилізаторів на зламі 20-30-х рр. XX ст.

Опис маєтку Павла Полуботка в Чернігові певною мірою засвідчує його художні смаки. Житлові приміщення прикрашали "персони" самого Полуботка, його батька, дружини та синів. Варто зазначити, що в другій половині XVIII століття, коли рід Полуботків згас і урвався, фамільні портрети опинилися в руках інших власників. Зрештою, це й спричинило непорозуміння довкола іконографії Павла

Полуботка. На так званому портреті Павла Полуботка, опублікованому у першій половині ХІХ століття спочатку Платоном Бекетовим, а потім Дмитром Бантишем-Каменським, як з'ясували фахівці, був зображений його батько Леонтій Полуботок. Прикро, але недбалі видавці й досі тиражують цю помилкову атрибуцію. Автентичний же портрет Павла Полуботка з відповідним написом зберігався у родині Милорадовичів у Любечі, а старовинна його копія - у тамтешній церкві, звідки вона згодом потрапила до Василя Тарновського. Ще один варіант цього ж портрету знаходився у Сулимівці - маєтку Сулим, що були близькими родичами Полуботків. Оригінали цих портретів згодом загинули, але пізніші копії зберігаються в музеях України.

Серед іншого майна Павла Полуботка в опису 1724 року згадуються також близько 20 картин невідомого змісту і, зокрема, "картина китайской работы, шита по белому атласу шолком разным", кілька настінних годинників та великих дзеркал. Стіни й меблі були декоровані килимами, стільці та лавки оббиті червоним, зеленим, блакитним сукном або шкірою.

З коштовної зброї - шабель, пістолів, рушниць - складався невеличкий домашній арсенал.

Усіма барвами вигравав дорогий, оздоблений гаптуванням і хутром одяг. У скринях зберігалися сувої китайського шовку, турецької та грецької парчі, німецького і голландського полотна, російського мережива, у спеціальних "шкатулах" - численні хрести, персні, каблучки, намиста й інші прикраси із золота й дорогоцінних каменів, у "погребцях" - срібний та кришталевий посуд.

Чого варті самі лише петлиці, виготовлені на замовлення Павла Полуботка якимось ніжинським золотарем: "петлица золотая, в ней алмазов 31, да петлица ж золотая, исподь финифть, в ней яхонтовых искр красных 39, искр яхонтовых и лаловых 30, алмазная одна"! Отож

маємо справу з властивим добі Бароко особливим, "естетично насиченим побутом", у якому, на думку Анатолія Макарова, знаходила втілення душа людини, що "почувала себе українцем". До речі, кілька срібних стаканів з гербами Павла Полуботка згодом належали Григорію Милорадовичу, який дбайливо зберігав ці реліквії.

Павло Полуботок був людиною товариською, схильною скоріше до гедонізму, ніж до суворої аскези чи пуританства. У його "дворі" мешкав слуга-бандурист, який супроводжував пана і під час тривалих виправ.

Полюбляв полковник, здається, і суто чоловічі розваги - Василю Тарновському якось трапився оригінальний Полуботків "медальйон з марками для гри у карти". У погребях і коморах чекали нагоди добірні трунки: "водок в бутылях больших с разными водками 77 бутылей полных; стеклянный бочонок водки померанцовой; ... 2 бочонка больших вишневова вина; сливнова вина 2 ставка, ведр по 5; винограду покла-дывано 5 бочек, ведер по 7; больших бочек с вином вишневым и сливным 8; налиты вином с яблоками и сливами 7 больших, простова вина 2 бочки больших, третья початая; бочка неполная водки; 5 бочек с вишнями и дулями, в них вина не по многу; 3 бочонка водки, ведер по 7;... 9 бочек с яблочною водою". Вибагливі смаки господаря задовольняв поляк-кухмістер, який порядкував на панській кухні. Загалом, і у цьому відношенні Павло Полуботок помітно виділявся з-поміж сучасників, часто-густо позбавлених особливих інтелектуальних інтересів і культурно-побутових запитів.

Що ж до участі Павла Полуботка у політичному житті, то він знайшов спільну мову з Іваном Скоропадським і поволі став фактично другою людиною в гетьманській державі після самого "ясновельможного". Функції чернігівського полковника він виконував упевнено: виступав у військові виправи, виходячи передусім з інтересів старшинської версти, регулював традиційно заплутані поземельні відносини, взаємини між

"державцями" і "підданими", козацькою адміністрацією і міщанськими управами, місцевою людністю і російськими вояками. Бодай з назви відомий "лист" Павла Полуботка від 1 квітня 1710 року "О неотягощени поборами людей посполитих". У 1710 - 1711 роках полковникові довелося вживати надзвичайних заходів, щоб приборкати моровицю "у Чернігові, Седневі й Сосніні ... і по багатьох селах". Чимало клопотів завдала йому страшна пожежа 1718 року, під час якої "Чернигов, старое місто, все вигоріло, тилко в місті заледво осталася катедра архієпископа чернігівського, якую уже й зайнявшуюся заледво угасили". Місто занепало, відтак 1721 року "по рассмотрению" Павла Полуботка, якого підтримав і гетьман Іван Скоропадський, Чернігівському магістрату було додатково відведено земельні угіддя.

Того ж таки 1721 року Павло Полуботок водив 10-тисячний козацький загін на "каналні роботи" до Ладоги. Показово, що, готуючись до цієї небезпечної виправи, він заздалегідь сказав свій "тестамент". Можна тільки здогадуватись, що почував Павло Полуботок, коли на його очах третина козаків полягла від непосильної праці, голоду і хвороб.

Імперський зашморг затягувався дедалі дужче, і саме за цих драматичних обставин надходив зоряний час. Павла Полуботка, якого Григорій Милорадович влучно назвав "останнім малоросіянином, котрий не злякався постати твердо за вітчизну".

Після смерті гетьмана Івана Скоропадського Павло Полуботок став наказним гетьманом.

Від самого початку його влади тяглась боротьба між гетьманським урядом і Малоросійською Колегією. Закінчилось тим, що гетьмана Павла Полуботка було викликано до Петербурга і там Петро 1 наказав його ув'язнити в Петропавлівській фортеці, де він і загинув у 1724 році.

В опозиції до царя

Тяжко відбився на становищі Гетьманщини триумф Петра I під Полтавою. Цар твердо вирішив «прибрати Україну до рук!»

Як хитрий, підступний політик, Петро не зважився зразу ламати українські порядки, а навпаки, він видав до українського народу універсал, де обіцяв йому всякі милості й свободи, наказував провести вибори нового гетьмана, старався всіма способами задобрити козацьку старшину.

Істинний задум царя розкрив князь Голіцин у своєму листі до міністра Головкина: «Задля нашої безпеки на Україні треба насамперед посіяти незгоду між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман уже не має такої влади, як Мазепа, то, надіюсь, буде приходити з доносами. При цьому не треба поводитися з донощиками суворо; якщо двоє прийдуть із брехливим доносом, але коли з ними обійтися ласкаво, то третій прийде вже з правдивим доносом, а гетьман з старшиною будуть боятись... Треба, щоб в усіх полках були полковники, незгодні з гетьманом; якщо між гетьманом і полковниками не буде згоди, то всі справи їх будуть нам відкриті».

Після переходу Мазепа до Карла XII Петро I наказав обрати нового гетьмана. За його велінням у листопаді 1708 р. у Глухів з'їхалось дуже небагато старшин. Полковників прибуло всього троє. Всі хотіли обрати на гетьмана чернігівського полковника Павла Полуботка, людину дуже енергійну й сміливу. Але цар заявив, що з Полуботка може вийти другий Мазепа, і наказав вибрати Стародубського полковника Івана Скоропадського, людину вже у віці й тихої, лагідної вдачі.

На долю Скоропадського випало тяжке завдання: рятувати все, що можна було, з автономії Гетьманщини. Але все було даремно. Старий гетьман не переніс

фізичного і психологічного навантаження і помер у 1722 році.

Через кілька днів після похорону гетьмана Скоропадського старшина вислала до царя прохання про дозвіл обрати нового гетьмана, а поки що уповноважила чернігівського полковника Полуботка перебрати на себе правління як наказного, тимчасового гетьмана.

Полуботок раз у раз нагадував цареві про повернення права вибору гетьмана й так цим надокучив Петрові, що той нарешті відповів у червні 1723 року Указом: «Как всем известно, что со времени первого гетмана Богдана Хмельницкого, даже до Скоропадского, **ВСЕ ГЕТМАНЫ ЯВЛЯЛИСЬ ИЗМЕННИКАМИ** и какое бедствие от того терпело Наше Государство, особливо Малая Россия, то подлежит приискать в гетманы весьма верного и известного человека, о чём и имеем Мы непрестанное старание; а пока оный найдётся для пользы вашего края, определено правительству, которому велено действовать по данной инструкции; так до гетманского избрания не будет в делах остановки, почему о сем деле докучать не надлежит. ПЁТР».

Наказний гетьман, щоб добитися правди, іде до столиці, хоч добре знає, що його чекає: «Ждуть мене важкі кайдани, вкинуть мене в холодну та темну тюрму, де загину я з голоду. Але що мені з того? Я бороню Україну і радий скоріше піти на люте катування, ніж бачити, як гине народ український».

Прибувши до столиці разом з генеральним писарем Семеном Савичем і генеральним суддею Іваном Чернишем, Павло Полуботок подав цареві нову петицію про те, щоб Україні були повернені старі права в адміністрації й суді. Більше того, Полуботок докоряв цареві за його жорстоке і несправедливе ставлення до України й доводив, що не личить йому, християнському монархові, поводитись, як якомусь азіатському тиранові.

Все це настільки розлютило царя, що він звелів заарештувати Полуботка і всіх старшин, які були з ним, і вкинути до Петропавлівської фортеці.

Петро I наказав розшукати й привезти до Петербурга всіх Полуботкових однопумців, які брали участь у складанні петиції. Було заарештовано й привезено до Петропавлівської в'язниці старого полковника Данила Апостола, генерального бунчужного Лизогуба, генерального осавула Журахівського. Всі вони просиділи в казематах до початку 1725 р.

Наказного гетьмана, генерального писаря і генерального суддю було звинувачено в зраді. Чотири місяці тривали допити під тортурами. Але все було марно. Полуботок своєї вини не визнав. Від катувань наказний гетьман захворів. Тоді Петро прийшов до камери, щоб помиритись. Але Полуботок відповів: «Ні, царю... Скоро вже Петро з Павлом стануть на суд перед Богом. Він розсудить їхні діла».

У казематі Петропавлівської фортеці Полуботок помер 29 грудня 1724 року. А через місяць пішов із життя і той, що «розпинав Україну», – Петро Перший.

Російські революційні історики говорили про Полуботка як про зрадника, радянські – як про захисника інтересів лише козацької старшини. Тарас Шевченко же вважав його славним сином України.

Михайло Грушевський у «Нарисі історії українського народу» свідчить: «В інтелігентних домах України XVIII і першої половини XIX століття був дуже поширений портрет Полуботка з написом із промови, виголошеної Полуботком Петру: «Захищаючи Вітчизну, я не боюся ні кайданів, ні тюрми, і для мене краще найгіршою смертю померти, ніж дивитись на загибель моїх земляків».

Василь Волков. "Петро I відвідує в тюрмі наказного Гетьмана Павла Полуботка в 1724 р."

Сендецька Рогніда.

Гетьман Павло Полуботок

Ой не літай, яструбе, до крука,
До чорного та злого,
Бо візьме він довбню-бука,
Кострубатого та важкого.
Та зажене тебе до печери,
Глибокої та вогкої,
Полиняють твої очі-кучери
Як згорілі свічі воскові.
Та заставить тебе його злого
хвалити-вихваляти,
А ти будеш останні сили губити,
втрачати.¹

¹ Р.Сендецька. Старі шляхи – нові боління. Львів, 2007, с. 55

Сон (уривок)

«Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О Боже наш милосердий!
О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах. Царю! царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою.
України далекої,
Може, вже немає.
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала /276/
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжался, Боже милий».

Руданський Степан.

Павло Полуботок

Полуботку-Полуботку, 1]
Наказний гетьмане!
А хто ж тобі гетьманськую
Булаву дістане?
Полуботку-Полуботку,
Голубе-соколю!
А як же ж ти підіймешся
За козацьку волю?
Полуботку-Полуботку,
Рідная дитино!
А як же ж ти ізійдешся
З вражим Вельяміном?[2]

Не питайте, хто Павлові
Булаву добуде,
Є у нього Україна,
Є у нього люди.
І пішли вже Семен Рубець
І Василь Биковський[3],
Лиш чекайте, що то скаже
Цар Петро московський,
Нема царя в Московщині,
Десь у Тегерані[4];
Але посли й туди за ним —
І вже в Астрахані.
І за море, за Хвалинське[5],
Листи посилають
Та у царя серед бійки
Гетьмана благають.
А тим часом і Вельямін
Листи посилає[6]
Та до царя московського
Стиха промовляє:
«Що робити, — каже, — царю,

З тими козаками?
Либонь, вони хочуть знову
Битись з москалями!
Шумить-гуде Україна,
Козаки гукають,
А найбільше Милорадич[7]
З Маркевичем[8] грають».
І подумав цар московський,
Та й із Тегераня
Серед зими свої листи
Шле до Астраханя,
Та й і каже українцям:
«Почекайте, люди,
Повернуся в Московщину —
Тоді все вам буде!
Але за то й мене тепер
Послухайте, діти,
І п'ятнадцять мені тисяч
Козаків пошліте!
З Милорадичем пошліте
В Ладогу п'ять тисяч,
А з Маркевичем до Хреста
Пошліть десять тисяч!»[9]
І пішли сумні козаки,
Нічого діяти...
«Зато, — кажуть, — ми гетьмана
Будем живо мати!»
Та не ворон же то чорний
Із соколом б'ється,
То Вельямін з Полуботком
За права дереться.
І обидва Петра-царя
Просять розсудити.
І говорить цар московський:
«Нічого робити!
Треба, — каже, — Полуботка

В Петропіль[10] зазвати
І тут йому по-московськи
Правду розказати!»
І з Савичем[11] і Чарнишем[12]
Павла викликає,
Але Павло послів собі
Вперед посилає.
І прибули у Петропіль
Посли молодецькі:
Полковники Данилович
І Петро Корецький.
Бунчуковий Володьковський
І судець Грабенко,
І військовий з ними писар
Завзятий Ханенко[13]
І прибули у Петропіль
Та й говорять: «Царю!
Візьми собі Вельяміна,
Візьми нашу кару;
Судці твої московські
Нас добра не учать,
Багатого обдирають,
А бідного мучать.
Козаків за хлопів мають
І гризуть гетьмана...
А чи ж так то, ясний царю,
Було за Богдана?..
Ти говориш, що Хмельницький
Сам царям прирадив,
Щоб московський воєвода
На Україні рядив;
Але Павло Полуботок
Не ховає слова,
Він говорить: «Що там, — каже,
Батькова умова!
Спершу, царю, піднови ти

Нашу давню волю,
Щоб ми самі судилися
Помежи собою;
Щоб ні стольник, ні боярин,
Ані воєвода
Не питали, не судили
Нашого народа;
Щоб козаки самі собі
Розправу чинили,
І, де три їх, щоб два собі
Третього судили.
І всі царі московській
Теє право знали
І за нього своє слово
Царськеє давали.
Та й ти давав, ясний царю,
Як ізбирав раду,
Як давав нам у гетьмани
Пана Скоропаду[14]
Чого ж тепер на Україні
Воєводи .стали,
Чого права козацькій
И вольності пропали?!»
Незабаром за послами
Й Павло прибуває
І з Чарнишем і Савичем
К царю підступає.
Підступає, дає листи,
Просить за Україну,
Але, знати, й Павло прибув
В лихую годину:
Ані Петро, ні бояри
За нього не дбали,
Його листи за Україну
Під сукном лежали.
І чекає Павло місяць,

Ба й другий чекає,
Ба й чекає місяць третій —
Цар не закликає.
«Почекай же, — Павло каже,
Їдна мені доля,
Але стане й тобі хроном
Козацькая воля».
І останнє своє слово
Цареві готовить;
І приходить з старшиною
І до нього мовить:
«Знаю й бачу тепер, царю,
Що ти без причини
Підійнявся на погибель
Мої України.
І всі царські укази
Хочеш попалити,
І всі вольності козацькі
Хочеш потопити.
І козаків, як худобу,
На роботу гониш,
І над ними «Вічну пам'ять»
По болотах дзвониш...
І гетьмана обирати
Нам не дозволяєш,
І судити судців своїх
З Москви посилаєш!
І нас судять без закону,
Без всякого права;
Чи вже ж тобі за то, царю,
Буде яка слава?
Але нехай мені буде
Вільно і сказати,
Що нічого тобі, царю,
З України ждати.
Україна — не дитина,

Вона волю має,
А вільного не неволя —
Правда пригортає.
Тепер кажи мені, царю,
Хоч залізо терти,
Хоч у тюрмі холоднії
Із голоду мерти;
Усе їдно мені, царю,
Тільки б не видати,
Як та бідна Україна
Буде пропадати!..»
І стиснув Петро зубами.
«Шкуру, — каже, — здерти!»
Але трохи одумався:
«В тюрму аж до смерти!»
І у тюрмі Петра й Павла
Разом з старшинами
Обіллявся Полуботок
Дрібними сльозами...
Обіллявся не за себе,
А за Україну
Та за своїх товаришів,
Що без долі гинуть.
Та не довго ж Павло плакав.
Заслаб, помирає...
Цар доктора посилає —
Павло виганяє.
«Нащо, — каже, — життя моє
Назад повертати,
Коли я не можу долі
Батьківщині дати?»
Петро сам іде до нього,
Щоб перепросити,
І дає йому лікарство,
Просить його пити.
Але Павло Полуботок

Йому промовляє:
«Дармо, царю; ти не вернеш,
Що вже погасас...
Живо-живо Павла й Петра
На світі не буде,[15]
Тоді обох нас розсудять
Правдивії люди...»

8 июня

[1] Полуботок Павло Леонтійович (близько 1660 – 1724) – наказний гетьман Лівобережної України (1722 – 1724), у 1706 – 1722 рр.- чернігівський полковник. Прагнувши зміцнити привілейоване політичне становище української старшини і забезпечити за нею монополію гноблення трудящих України, домагався від царського уряду відновлення права виборів гетьмана і ліквідації найвищого адміністративного органу України – Малоросійської колегії, створеної 1722 р. з наказу Петра I у Глухові. Ув'язнений Петром I, помер у Петропавловській фортеці в Петербурзі.

[2] Вельямін – Степан Лукич Вельямінов, царський бригадир (військовий чин, середній між полковником і генералом), президенти Малоросійської колегії. Відзначився службовими зловживаннями.

[3] І пішли вже Семен Рубець і Василь Биковський... – Після смерті гетьмана І. І. Скоропадського (1646 – 1722) П. Полуботок послав військових товаришів С. Рубця та В. Биковського у Москву до царя з проханням дозволити вибори гетьмана. Проте послі до царя не були допущені.

[4] Нема царя в Московщині, || Десь у Тегерані... – У 1722 – 1723 рр. Росія вела війну з Іраном.

[5] І за море, за Хвалінське... – У староруських літописах Хвалінським називалось Каспійське море.

[6] А тим часом і Вельямін || Листи посилає... – С.Вельямінов особисто зустрівся а Петром І 1723 р. в Москві після повернення останнього з Персидського походу 1722 р.

[7] Милорадич – Михайло Ілліч Милорадович, український поміщик, за походженням серб, у 1715 – 1726 рр. – гадяцький полковник.

[8] Маркевич – лубенський полковник.

[9] ...В Ладугу п'ять тисяч, || А з Маркевичем до Хреста || Пошліть десять тисяч!» – Царський уряд використовував козаків на будівництві каналів, оборонних валів та фортець, зокрема Ладозького каналу біля Петербурга та фортеці святого Хреста на Каспійському морі. Козаки працювали безкоштовно і через важкі умови роботи масами гинули або ставали каліками.

[10] Петропіль – Петербург.

[11] Савич Семен – генеральний писар України.

[12] Чарниш (Черниш) – генеральний суддя.

[13] Ханенко Микола Данилович (1691 – 1760) – український поміщик, генеральний хорунжий (1741 – 1760). 1723 р. разом з П. Полуботком був звинувачений у зраді і заарештований у Петербурзі; звільнений 1726 р. У 1738 р. брав участь у поході російського війська на Крим. Написав щоденники «Діаріуш» та «Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка 1727 – 1753 рр.», які містять відомості з історії України 20 – 50-х років XVIII ст.

[14] Скоропада – І. І. Скоропадський.

[15] Живо-живо Павла й Петра На світі не буде..." – П.Полуботок помер 29 грудня 1724 р., а Петро І – 8 лютого 1725 р

Огнєва Людмила.

"Полуботчишина" сорочка

Полуботківський орнамент віддавна поширений в Україні. Хотілось знати його історію. І от несподівано така знахідка. Гортаючи сторінки журналу "Наше життя" (квітень 1973, Нью-Йорк), натрапила на допис пані Любові Волинець "Полуботчишина сорочка". А вона знайшла опис самої сорочки у слов'янському відділі Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки, де зберігаються видання Української Академії Наук, Харківського університету та ін. Ця "стаття під заголовком "Полуботчишина сорочка" появилася у збірнику ч.6, Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури 1927 року. До статті були долучені чорно-білі світліни. Автор Степан Таранушенко – відомий мистецтвознавець та етнограф" – пише Любов Волинець.

Як було з майном гетьмана Павла Полуботка по його загибелі, невідомо, але сорочка, про яку мова, дісталась до рук нащадків гетьмана, а саме графині В.В. Капністової. Вона жила в селі Михайлівка тоді Лебединського повіту та, крім Полуботчишиної сорочки, мала велику колекцію пам'яток української старовини.

1902 року в Харкові під час XII Археологічного з'їзду була організована виставка. У відділі "Історичні старовини" було експоновано колекцію гр. В.В.Капністової і тут, поміж іншими предметами, була виставлена сорочка. В каталозі виставки, як пояснення до цього експонату, було написано: "сорочка жінки Павла Полуботка з домашнього полотна, вишита шовком". Після виставки сорочка повернулась до власниці і там була до революції.

1918 року в місті Лебедині була організована виставка української старовини і тут знов виставлялась Полуботчишина сорочка.

Після закриття виставки сорочку повернули до власниці. Несподівано дім, в якому знаходилися пам'ятки старовини і мистецтва загорівся. На щастя, сорочка

врятувалась і дісталась до щойно організованого музею в Лебедині. В залі килимів вона була пришита до одного з виставлених килимів.

У 1919 році під час розгрому музею сорочка зникла.

Ще 1902 р. Полуботчишина сорочка звернула на себе увагу глядачів. Полтавське губернське земство замовило з неї копію і цю копію було виставлено в Полтавськiм державнiм музеї.

При Полтавськiм земствi iснував кустарний склад, який мав завдання давати населенню Полтавщини пiдробiток через вiдродження старовинних високохудожнiх традицiй українського килимарства, вишивання, керамiчного виробництва, рiзьбярства та iнших галузей художнього кустарного промислу в точних копiях старовинних зразкiв або модернiзованих переробцi їх.²

I так мотиви Полуботчишиної сорочки почали вживатися на кустарних виробах, найчастiше на чоловiчих сорочках. Отже, цiлком зрозумiло, що орнамент iз сорочки гетьманської дружини дуже скоро розповсюдився по цiлій Полтавщинi, а згодом i по цiлій України.

Сорочка прикрашена кольоровими тасьмами (смужками), нашитими на швах i на не швах. Цi нашивки – в трьох кольорах: карминово-червонiй, синiй i оливково-зеленiй.

Подiл сорочки обшитий синьою тасьмою (верхнiй) та червоною (нижнiй).

Нижнi шви рукавiв обшитi оливково-зеленою тасьмою. Краї рукавiв, комiр, пазуха оторочено червоним шнурком.

Тепер переходимо до найголовнiшої частини сорочки – орнаменту. Автор статтi описує його так: “Сорочка окрiм

² Таранушенко Степан «Полуботчишина» сорочка. СВ: Харкiвська науково-дослiдча кафедра iсторiї української культури. Збiрник. Том 6, 1925, стор. 365.

кольорових нашивок має ще багаті прикраси з вишиванок. Шитво виконано шерстю (вовняною ниткою) та шовком/

Виключно шерстю (червоною та зеленою) – рукава й поділ. Самою зеленою простенькі мотиви, що супроводять червоні нашивки на швах.

Головна вишивка на грудях виконана півхрестиком шовком та шерстю переважно у вишнево-червоних та синіх тонах із додатком у невеликих дозах темно оливкового та палевого тонів. Підкреслено це сполучення червоно-синіх у центральній частині нагрудної вишивки (“павуки”).

В широких бокових полях (квадратики) палеві й сині площинки йдуть на перемінку в діагональному напрямку рядками.

Схематичні “квіточки”, що закінчують вишивку внизу, виконані в оливкових та палевих барвах”.

Отже вишивка на грудях складається з п’ятикутника, обернутого гострим кутом додолу.

Головний елемент вишивки – це “павук”, який йде двома смугами по боках розрізу і сполучується з собою нижче розрізу.

Краї облямовані квіточками. Кожна квітка має стебло, саму квітку і закінчується “вусиками”

Більша частина оконтуровки виконана шовком (темно-цинамоновим), менша – шерстю.

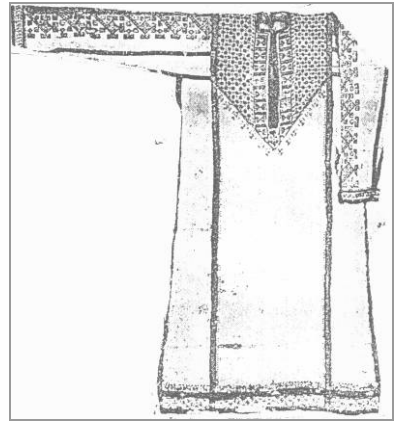
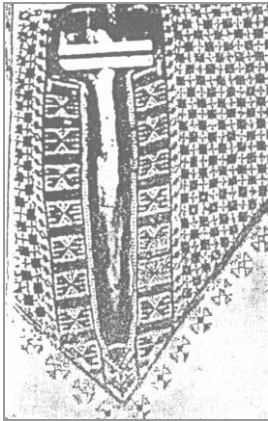
Так само й заповнення контурів вишито здебільшого шовком.

Рукав вишито на цілу його довжину симетрично на два боки. Вишивка на кінцях рукава має криволінійний меандр.

Верхня вишивка на подолі сорочки складається з “баранячих рижків”. Весь орнамент чисто геометричний.”

Сам автор зазначив, що “оздоблення сорочки дуже ефектне і справляє пишно-урочисте враження”³.

³ Там же, стор. 367.

Вишивка на пазушці
"Полуботчишиної сорочки"

Загальний вигляд сорочки
дружини П. Полуботка

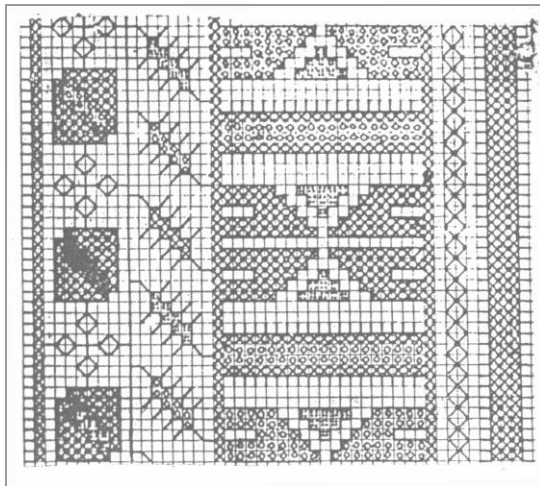

Схема орнаменту на пазушці

Вишивати нитками:

x – синіми, o – червоними, ::– оливковими.

Зразок вишитого Полуботківського орнаменту

ЗМІСТ

Слово до читача	3
<i>Коваленко Олександр</i> . Павло Полуботок.....	4
<i>Огнєва Людмила</i> . В опозиції до царя.....	17
<i>Сендецька Рогніда</i> . Гетьман Павло Полуботок.....	20
<i>Шевченко Тарас</i> . Сон (уривок).....	21
<i>Руданський Степан</i> . Павло Полуботок.....	22
<i>Огнєва Людмила</i> . "Полуботчишина" сорочка.....	30

Літературно-мистецьке видання

ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК

Упорядкування
ОГНЄВА Людмила

Комп'ютерний набір та верстка
ОГНЄВА Людмила

Підписано до друку . Формат
Ум. друк. арк. . Друк лазерний. Зам. № . Наклад
100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на
цифрових лазерних видавничих комплексах Rank Xerox
DocuTech 135 і DocuColor 2060.
Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86